

Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî ve Sultan Abdülhamit ile İlişkisi

Ahmed ELHAMMUD

 0000-0003-2186-6287

malatyadurra@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye
Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı

ROR : 025y36b60

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, özellikle Sultan II. Abdülhamit devri, devletin tarihinde son derece kritik ve hassas bir evresini temsil etmektedir. Bu dönem, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan devletin çöküşüne, uzun asırlar boyunca Osmanlı sancağı altında bir arada yaşayan çeşitli milletler arasındaki ayrışmaların derinleşmesine ve çok uluslu yapının parçalanmasına tanıklık etmiştir. Hâlâ bu döneme dair pek çok detay karanlıkta kalmakta ve bilimsel yöntemlerle aydınlatılmayı beklemektedir. Bu çalışma, söz konusu dönemin önemli şahsiyetlerinden birini mercek altına almaktadır. Hakkında yazılanlar, bazen övgü dolu, bazen de ağır eleştirilerle dolu olan bu şahsiyetin kimliği ve tarihi rolü, farklı görüşlerin arasında en makul yorumu ortaya koymak amacıyla ele alınmaktadır. İncelenen şahsiyet, söz konusu dönemin dini ve siyasî sahasında öne çıkan isimlerden biri olan Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî'dir. Zira, Sultan II. Abdülhamit'e en yakın olan isimlerden biri olup, onun başlıca danışmanları arasında yer almıştır. Makale, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İlk olarak, Osmanlı Devleti içerisindeki Halep vilayetinin tarihi önemi ve Padişahlarla olan etkileşimi ele alınmakta; ardından, devletin idari merkezi olan İstanbul'a geçilmekte ve bu şehrin döneminde siyasi, dini ve entelektüel güçlerin kesiştiği bir merkez hâline geldiği gösterilmektedir. Özellikle reform hareketleri, darbe teşebbüsleri ve dış tehditler bağlamında İstanbul'un nasıl dini ve tarihî bir rol üstlendiği incelenmektedir. Bu bağlamda araştırma iki temel soruya yanıt aramaktadır: Birincisi, Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî kimdir? İkincisi, Ebû'l-Hüdâ ile Sultan Abdülhamit arasındaki ilişki ne şekilde kurulmuş ve nasıl olup da çeyrek asrı aşkın bir süre boyunca güçlenerek devam etmiştir? Bu ilişkinin temelinde yatan fikrî ve ahlâkî ortaklıklar da değerlendirilmektedir. Birinci bölümde, Ebû'l-Hüdâ'nın şahsiyeti sosyal yönüyle ele alınmakta; onun Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine dayanan soyu sayesinde toplum nezdinde saygın bir konuma sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ardından, ilmî yönüne odaklanılarak Halep'te başlayan ilim tahsilinin zamanla farklı alanlara yönelmesi ve onun iki yüzden fazla ilmî esere imza atmasına vesile olan ilmî birikimi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise, Ebû'l-Hüdâ ile Sultan II. Abdülhamit arasındaki ilişki analiz edilmekte; Ebû'l-Hüdâ'nın eserlerinde ifade ettiği fikirlerle, Sultan Abdülhamit'in hatıratında ortaya koyduğu düşünceler arasında mukayeseler yapılmaktadır. Araştırma, bu sorulara cevap verirken, Ebû'l-Hüdâ'nın edebî mirasına derinlemesine eğilmekte ve özellikle onun "Dîvânü't-Tibyân el-Câmi' beyne'l-Hikmeti ve'l-Beyân" adlı divanında yer alan şiirleri temel kaynak olarak

kullanmaktadır. Bu kapsamlı değerlendirme neticesinde araştırma, bir dizi sonuca ulaşmaktadır. Bunların en önemlisi, Ebû'l-Hüdâ'nın geçmişte ve günümüzde kendisine yöneltilen suçlamalar ve eleştirilerden büyük oranda uzak durduğudur. O, Sultan II. Abdülhamit'e olan sadakatiyle tanınan, zeki, ilim ehli ve tasavvufî kimliğiyle öne çıkan bir şahsiyettir. Arap milliyetçiliği fikrine karşı duruş sergilemiş; Osmanlı Devleti'nden kopmayı hedefleyen ayrılıkçı eğilimlere muhalefet etmiştir. Onun temel hedefi, devletin içten güçlendirilmesi ve yeniden ihyası için ilim ve amele dayalı ıslahat sürecinin benimsenmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Osmanlı Dönemi, Şiir, Dîvânü't-Tibyân, II. Abdülhamit, Sayyâdî.

Atıf Bilgisi

Elhammud, Ahmed. "Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî ve Sultan Abdülhamit ile ilişkisi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 214-234. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2025.11.1.10>

Geliş Tarihi	11.03.2025
Kabul Tarihi	30.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Abu'l-Huda al-Sayyadi and His Relationship with Sultan Abdulhamid

Ahmed ELHAMMUD

 0000-0003-2186-6287

malatyadurra@gmail.com

Dr.

AThe Social Sciences University of

Ankara, Faculty of Theology, Ankara, Türkiye

Arabic Language and Rhetoric

ROR : 025y36b60

Abstract

The final period of the Ottoman Empire, particularly during the reign of Sultan Abdulhamid II, represents an exceptionally critical and sensitive era in the history of the state. This epoch witnessed the collapse of a vast and multiethnic empire, as well as the intensification of divisions among the various nations that had long coexisted under the Ottoman banner. The disintegration of the empire's multiethnic structure accelerated during this time. To this day, many aspects of that period remain obscured and demand scholarly exploration through rigorous academic methodology. This study investigates one of the notable figures of that ambiguous historical juncture—an individual whose identity and historical role have often been the subject of polarized portrayals, ranging from excessive praise to severe criticism. The study seeks to identify the most accurate and objective understanding of this figure, namely Abu'l-Huda al-Sayyadi, who emerged as one of the most influential religious and political personalities of the era. He held a close position within the inner circle of Sultan Abdulhamid II and served as one of his principal advisors. The article is structured in a multi-layered format. It begins by examining the historical significance of Aleppo as a province within the Ottoman Empire and its interactions with the central authority. Subsequently, it transitions to Istanbul, the administrative and political center of the empire, illustrating its role during this era as a hub where political, religious, and intellectual forces converged—particularly amidst waves of reform, coup attempts, and external threats. The study explores the historical function of Istanbul in this context. Within this framework, the research addresses two central questions: Who was Abu'l-Huda al-Sayyadi? And what was the nature of his relationship with Sultan Abdulhamid II, a bond that endured for over a quarter-century? The study further investigates the intellectual and moral foundations that underpinned and reinforced their alliance. The first section of the article focuses on Abu'l-Huda's social identity, emphasizing his revered status due to his lineage tracing back to the Prophet's household (Ahl al-Bayt). It then explores his scholarly development, which began in Aleppo and later expanded to encompass various branches of knowledge. His extensive literary and scholarly output, which includes more than two hundred works, attests to the depth of his intellectual legacy. The second section examines the relationship between Abu'l-Huda and Sultan Abdulhamid by comparing the ideas expressed in Abu'l-Huda's writings with those presented in the Sultan's memoirs. The

study relies heavily on Abu'l-Huda's literary corpus, particularly his poetic compilation titled al-Tibyān: al-Jāmi' bayn al-Ḥikma wa'l-Bayān, as a primary source for analysis. Ultimately, this comprehensive evaluation concludes that Abu'l-Huda was largely exonerated from the accusations and criticisms directed at him both during his lifetime and in modern times. He is portrayed as a loyal, intelligent, and devout scholar with a deep Sufi orientation. He opposed Arab nationalist ideologies that sought separation from the Ottoman body politic and instead advocated for the internal revitalization of the state through a reform agenda grounded in knowledge and productive labor. The research addresses the personality of Abu'l-Hudâ Sayyadî, a figure whose name occupied the minds of all people of his time. He was the advisor to Sultan Abdulhamid II and one of the most significant personalities associated with him. The study raises several questions, the first of which is: What is the true nature of Abu'l-Hudâ's character? This man has been portrayed by writers in various ways, from admirers to detractors, and the research attempts to provide answers based on what it deems to be the closest to the truth among the conflicting opinions. The second question concerns the relationship between Abu'l-Hudâ and the Sultan: How did it begin? How did it endure? What common factors contributed to its continuation over a quarter of a century? The study relies on a deep exploration of the literary legacy left by Abu'l-Hudâ to answer these questions. It concludes with several results, the most notable of which is the exoneration of Abu'l-Hudâ from the majority of the accusations directed at him, both in the past and present.

Keywords

Arabic language, The Ottoman Era, Poetry, al-Tibyān, Abdulhamid II, Sayyadî.

Citation

Elhamud, Ahmed. "Abu'l-Huda al-Sayyadi and His Relationship with Sultan Abdulhamid". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 11/1 (June 2025), 214-234. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2025.11.1.10>

Date of Submission	11.03.2025
Date of Acceptance	30.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Araştırmanın konusu olan şahsiyet - Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî - hayatını şu iki eyalet arasında geçirmiştir: İstanbul eyaleti ve Halep eyaleti Osmanlı'nın en önemli eyaletlerinden biridir. Belki de bu iki eyaletin o dönemde yaşadığı genel duruma başlangıçta bir vurgu yapmak faydalı olacaktır.

Halep eyaleti, Osmanlılarla erken bir dönemde bağlantı kurmuştu. Hatta halkının iradesi ve dilekleri doğrultusunda Sultan I. Selim'e (ö. 926/1520) Halep'in girmesi için bir dilekçe sunmuşlardı ve istediklerine ulaştılar.¹ Osmanlıların eyalet üzerindeki etkisi, en ufak bir çatışma veya savaş olmaksızın genişletildi.² Bu nüfuz, Sayyadî'nin yaşadığı döneme kadar - 1849 ile 1908 yılları arasında - devam etti. Bu dönemde sırasıyla üç padişah hüküm sürdü: Abdulaziz (ö. 1293/1876), V. Murat (ö. 1322/1904) ve II. Abdülhamit (ö. 1336/1918).

Halep eyaleti, Osmanlı Devleti'nin himayesine girdiğinden beri Osmanlı padişahlarının büyük ilgisini görmüştür. Osmanlı padişahı, eyaletin durumunu doğrudan denetler, şartlarını göz önünde bulundurur ve en iyi valileri ve yargıçları atamaya özen gösterirdi.³ 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında (1266/1850) Halep halkının Osmanlı hükümetine karşı başlattığı isyan, daha çok toplumun sınıfları ve kesimleri arasındaki bir çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştı.⁴ O dönemde devletin genel yönelimi, Osmanlı Devleti'ni reforme etmeye yönelikti. Sultan Abdulaziz, Osmanlı eyaletlerini düzenlemeye ve devlet için bir Şura Meclisi kurmaya çalışmış, ayrıca o dönemde Osmanlı toplumunun kesimleri arasında uzlaşma sağlamaya gayret etmiştir. Osmanlı eyaletlerinin idari düzenlemesi, halkın -en azından kısmen- yönetime bir tür katılımını sağlamıştır. Eyalet valisi, eyaleti yöneten bir meclisin başkanı olarak atanır ve bu mecliste asli üyeler olan hakim, müftü ve defterdar ile birlikte, iki yıl süreyle halk tarafından seçilen yerel önde gelenler de yer alır.⁵

Sayyadî'nin hayatının ilk bölümünü geçirdiği ve hayatında mühim bir kısım teşkil eden Halep eyaletinin durumuna dair kısa bir bakış sunarak ikinci kısım olan İstanbul'a geçmek istiyoruz. Hayatının ikinci bölümünü ise İstanbul'da, Abdülhamit döneminde geçirmiştir. Bu dönem, Sultan Abdulaziz'in etrafındaki resmî çevre tarafından tahttan indirilmesinden sonra ortaya çıkmıştır.⁶ Kardeşi V. Murad tahta çıktıktan kısa bir süre sonra o da tahttan

¹ Muhammed Harb, *el-'Osmâniyyûn fî't-Târih ve'l-Hadâre* (Kahire: el-Merkezu'l-Mısırî li'd-Dirâsâti'l-'Osmâniyyeti ve Buhûsi'l-'Âlemi't-Türkî, 1994), 140.

² Zekerîyyâ Süleymân Beyyûmî, *Kırâe Cedîde fî Târihi'l-'Osmâniyyîn* (Cidde: Âlemu'l-Ma'rife, 1991) 69.

³ Abdu'l-Celîl et-Temîmî (ed.), *Mu'temeru'l-Hayâtî'l-İctimâ'iyye fî'l-Vilâyâtî'l-Arabiyyeti fî'l-'Ahdî'l-'Osmânî* (Tûnis: Merkezi'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-'Osmâniyyeti ve'l-Mûriskiyyeti ve't-Tavsîk ve'l-Ma'lûmât, 1988) 214.

⁴ Kâmil el-Gazzî, *Nehru'z-Zeheb fî Târihi Haleb* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1419/1999), 3/285.

⁵ Yûsuf el-Hakîm, *Sûriyâ ve'l-'Ahdü'l-'Osmânî* (Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1991), 50-52.

⁶ İbrâhîm Hasenîn, *Selâtinu'd-Devleti'l-'Osmâniyye* (İskenderiyye: Dâru't-Ta'limî'l-Câmi'î, 2014), 466-467.

indirildi ve yönetimi II. Abdülhamit devraldı. Bu, Osmanlı Devleti tarihinde kritik bir dönemdi; İstanbul, iç isyanlar ve dış müdahalelere tanıklık ediyordu. Bu durum, eyaletlerde -Ermeni isyanları, Vahabi hareketi ve Balkan İsyanı gibi- geniş bir etki yarattı.⁷ Nihayet, Osmanlı Devleti'nin girmek zorunda kaldığı bir savaşın ardından Rus orduları İstanbul'un kapılarını çalmaya başladı ve bu savaş sonucunda birçok eyalet Rusların eline geçti. Bunun üzerine Osmanlı padişahı Abdülhamit, devleti bu savaşa sürükleyen Osmanlı Meclisi'ni feshetti⁸ ve Osmanlı Devleti'nin tüm işlerini Yıldız Sarayı'nda ikamet ettiği Bab-ı âli otoritesine bağladı. Bu durum, otuz yıl boyunca devam etti ve bu süre zarfında Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, Sultan Abdülhamit nezdinde en yakın ve en etkili şahsiyetlerden biri oldu. Peki, Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin gerçek kişiliği nedir? II. Abdülhamit ile arasındaki ilişki nasıl bir önem sahiptir? Bu iki şahsiyeti çeyrek asır boyunca bir araya getiren ortak unsurlar nelerdir? Bu sorular, gelecek satırlarda, o döneme ait tarihî kaynakların çelişkili bilgileri arasında en doğru olanı bulmaya çalışarak yanıtlanacaktır.

Ebû'l-Hüdâ'nın kişiliğini ve II. Abdülhamit ile olan ilişkisini tanıtmaya görevi, bilgilerin çelişkilerinden dolayı bu araştırmayı yapan bizleri yoran ve çokça zorluk çıkaran bir süreçtir. O dönemin çağdaş kalemleri, onu yüceltmekte veya yermekte tereddüt etmemiştir. Kimi onu en yüksek mertebelere çıkarmış, kimi ise onun itibarını en düşük seviyelere indirmiştir. Bu araştırma ise her iki tarafın görüşlerinden uzak durarak, yalnızca nesnel bir yaklaşımı benimsemeye çalışmıştır.

1. Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî

1.1. Doğumu ve Soyu

Muhammed Ebû'l-Hüdâ, 1266/1849 yılının Ramazan ayında “Han Şeyhun” köyünde doğdu.⁹ Annesi, Antakya yakınlarındaki Hacı Paşa köyünün sakinlerinden İbrahim Ağa'nın ailesine mensuptur ve adı Saliha bint Hüseyin ed-Dürri'dir.¹⁰ Babası ise Hasan Vadi (ö. 1312/1894), Ali bin Huzam bin Ali el-Huzam bin Hüseyin Burhaneddin (ö. 1146/1733) dir. Söz konusu Hüseyin,¹¹ Ahmed İzzeddin el-Sayyad'ın (ö. 670/1271)¹² soyundan gelmektedir. Sayyad, Devlet-i Memlûk'ün kurucusu Abdürrahim bin Seyfeddin Osman'ın oğludur ve o da Hasan Rıfa'a el-Mekki'nin (ö. 11/632) soyundan gelmektedir. Rıfa'a, Mekke'den İspanya'ya (Endülüs) göç eden şeriflerden biridir; çünkü Karamita isyanı 317/929 sırasında oradan

⁷ Seyfullah Arabacı, *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî Meşârî'uhu'l-İslâhiyye ve İncezâtuhu'l-Hadâriyye*, çev. Abîr Süleymân (Kahire: Dâru'n-Nîl, 2011), 79- 82.

⁸ Ahmed Âk Gündüz vd., *ed-Devletü'l-Osmâniyyetü'l-Mechûle* (İstanbul: Matbaatu Mâs, 2008), 428.

⁹ Abdulrezzak el-Bîtâr, *Hilyetu'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlisî 'Aşer*, thk. Muhammed Behcetü'l-Bîtâr (Şam: Matbû'âtu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 1993), 76.

¹⁰ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *el-Furkânü'd-Dâmiğü bi'l-Hakkı Ebâtile Ehli'l-Buhtân* (Mısır: Matbaatu'l-Hilâl, 1324/1906), 88.

¹¹ Abdu'l-Mun'im el-Ânî, *Kâmûsü'l-Âşîkîn* (Beyrut: el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1302/1884), 4.

¹² Hayru'd-Dîn ez-Zerkelî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 1/148.

ayrılmıştır. Rıfâ'a'nın soyu, Hüseyin bin Ali (ö. 61/680) ve onun kızı Fatıma ez-Zehra'nın (ö. 11/632) soyundandır.¹³

Baba ve anne, Ebû'l-Hüdâ'yı Muhammed olarak isimlendirmiş olsalar da, “Ebû'l-Hüdâ” lakabı onunla özdeşleşmiş ve Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî adıyla tanınmaya başlanmıştır. Sayyadî ismi, onun dedesi Ahmed İzzeddin es-Sayyâd'a olan akrabalığını belirtmektedir. Eğer ona “Rıfâî” diye hitap edilirse, bu da onun en yüksek soydan olan şerif dedesi Rıfâ'a el-Mekki el-Hüseyinî ile olan bağlantısını göstermektedir.

Bu Hüseyinî soyunu, Ebû'l-Hüdâ ile çağdaş olan Mısır, Şam, Irak, Hicaz ve Türkiye'deki birçok eski şeriflerin ve diğerlerinin tasdik ettiği belgelerle kanıtlanmıştır. Onların şahitlikleri hâlâ mevcut metinlerde korunmaktadır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit, onun soyunu Osmanlı padişah tuğrası ile süslemiştir.¹⁴ Hüseyinî soyunun meşhur olduğunu tarihçi Abdürrazak el-Bitar (ö. 1335/1916) şöyle belirtmiştir: “Bu, en şerefli soydan gelmektedir. Ebû'l-Hüdâ -dediğine göre- 'hasebi yüksek olan, nesebi ise meziyetleri ile tanınmış bir kişidir.’”¹⁵

Hüseyinî soyu ile ilgili bu durumu, tarihçi Ahmed İzzet Paşa el-Umari (ö. 1310 /1892) de bu iddiayı doğrulamıştır.¹⁶ Hasan Hasanî Paşa (ö. 1315/1897) ise bu Hüseyinî soyunu kanıtlamak için tam bir kitap yazmıştır.¹⁷ Abdülkadir el-Kudsî (ö. 1309/1892) -Sultan Abdülhamit'in ikinci kalemi ve Halep'teki nakibüleşrafin oğlu- Ebû'l-Hüdâ'nın Ehl-i Beyt'e olan akrabalığını en sağlam soy olarak değerlendirmiştir; zira tüm nakibüleşraflı kurumlar bu durumu kabul etmiştir.¹⁸

Bu Hüseyinî soyunun Ebû'l-Hüdâ'nın kişiliğini şekillendirmede büyük bir etkisi olmuştur. O, bu soydan gurur duyarak eserlerinde, özellikle edebi olanlarında sıkça bu akrabalığa atıfta bulunmuştur. Bu soy, onu kendisini yüksek ahlakî değerler ve erdemlerle donatmaya teşvik etmiş ve o da bu yüceliği elde etmek için çaba göstermiştir; çünkü bu yolu takip etmenin kendisine en uygun ve yakışır olan yol olduğunu düşünmüştür.¹⁹

¹³ İzzü'd-Dîn Ahmed el-Vâsîtî el-Fârûsî, *en-Nefhatu'l-Miskiyye fî's-Sülâleti'r-Rifâ'iyeti'z-Zekiyye* (İstanbul: Matbaatu Muhammed Es'ad Numru, 1301/1883), 5; Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 25; Hasan Husnî Paşa et-Tuverânî, *el-Kavlu'l-Fasl* (Mısır: Matbaatu'l-'Umûmiyye, 1313 /1895), 32-33.

¹⁴ Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 50-55.

¹⁵ Bîtâr, *Hilye*, 74.

¹⁶ Ahmed İzzet Paşa el-Mûsîlî el-'Umerî, *el-'Ukûdu'l-Cevheriyye fî Medâ'ihî'l-Hadrati'r-Rifâ'iyeye* (Mısır: Matbaatu Muhammed Efendi Mustafa, 1306/1888), 11-3.

¹⁷ Husnî Paşa, *el-Kavlu'l-Fasl*, 21.

¹⁸ Abdu'l-Kâdir Takiyyu'd-Dîn el-Kudsî, *el-Kevkebu'l-Munîr fî Tercemeti'l-Üstâz Ebî'l-Hüdâ's-Şehîr* (b.y.: y.y., ts.), 6.

¹⁹ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Dîvânü'd-Dürri'l-Muntazam Muhtasar Burâhîni'l-Hikem* (Mısır: y.y., 1326/1908), 63, 232.

1.2. Sosyal Köklerin Özellikleri ve Bilimsel Görüntü

İlk bölümde Ebû'l-Hüdâ'nın kişiliğini şekillendiren sosyal kökleri hakkında belirsizlikler olmasına rağmen elimizdeki kaynaklar; onun, bir tasavvuf ortamında doğduğunu göstermektedir. Ailesi, tasavvufî bir tarikate mensup olan bir ailedir; bu da, onlarda misafirlerin ve yabancıların sığındığı bir zaviye aracılığıyla bu daveti yaymayı gaye edinmelerini temin etmiştir. Babası, bu hizmeti yerine getiren ve onları şereflendiren kimselerden biriydi ve Ahmed İzzeddin es-Sayyâd, Rıfâî tarikatının takipçileri olarak atalarının izinden gidiyordu. Bu nedenle, Ebû'l-Hüdâ'nın bu tasavvuf atmosferinden etkilenmesi doğaldır; çünkü o, babasıyla birlikte zaviyeye gelenlerin hizmetindeydi ve onların farklı sosyal sınıflardan gelenleri ile ilgileniyordu.

Belki de han Şeyhun'daki sosyal konumu, köklerini bu tasavvuf ortamından almıştır. O, bu büyüme sürecini kendi sözleriyle şöyle ifade etmiştir: “Anne babamın yanında büyüdüm, yüzü ve itibarı kabul edilen biriydim. Han Şeyhun'da bir yabancı beni görse, benim o vatanın çocuğu olduğumu pek düşünmez; aksine, güzel kıyafetim ve saygınlığım nedeniyle büyük şehirlerin varlıklı çocuklarından biri olduğunu varsayar.”²⁰ Bu saygı, 1285/1868 yılında Suriye Mahkemesi kararıyla Han Şeyhun'un yönetimini üstlenmesiyle daha da pekiştirilmiştir. Bu resmî görev, yalnızca “genel güvenilirliğe sahip ve insanlar tarafından sayılan ve sevilen” biri için verilebilirdi.²¹

Görünüşe göre, Ebû'l-Hüdâ'nın bu konumu sadece Khan Şeyhun kasabasının sınırlarıyla sınırlı değildi. Ebû'l-Hüdâ'nın 1283/1866 yılında, ünlü akrabası ve hocası Muhammed Mehdi Behaeddin bin Ali el-Rudayni el-Sayyâdî²² -namı diğer Ravvas- (ö. 1287/1870) ile buluşmak için Bağdat'a seyahat ettiği de kaydedilmiştir. Bu ziyareti, Irak şairi Abdulğaffar el-Ahras²³ (ö. 1290 /1873) bir şiirle tarihe geçirmiş ve bu şiir hâlâ onun divanında korunmaktadır. Şair, Ebû'l-Hüdâ ve ailesini övdüğü bu şiirinde şöyle demiştir:

كَأَبِي الْقَدْرِ الْمُعَلَّى وَالْهَدَى وَالنَّدَى وَالْعِلْمَ مَرْفُوعَ الدَّرَا
يَا كَرِيمَ الطَّبَعِ يَا كَنْزَ الثَّقَى يَا شَرِيفَ الْقَدْرِ أَتَى خَضْرَا²⁴

Yüce değerlerin ve hidayetin babası
Ey cömertliğiyle ilmi, yüceltilmiş zirvelerde
Ey cömert, ey takva hazinesi
Ey şerefli kişi, bulunduğu her yerde

Bu beyitler, Ebû'l-Hüdâ'nın yaşadığı toplumda kazandığı saygıyı gösteriyor olabilir. Aksi takdirde, Irak'ın önde gelen şairlerinden birinin neden bu genç adama bu kadar övgüde

²⁰ Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 10.

²¹ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *et-Târîhu'l-Evhad* (Mısır: Matbaatu'l-Mahruse, ts.), 140.

²² Zerkelî, *el-A'lâm*, 7/113.

²³ Zerkelî, *el-A'lâm*, 4/32.

²⁴ Abdulğaffar el-Ahras, *et-Tırâzu'l-Enfes fî Şi'ri l-Ahras*, b.y. ts. y.y. 170-171.

bulunmaya cesaret ettiğini anlamak zor olurdu. O bu övgüden ne kazanacaktı? Eğer Ebû'l-Hüdâ ve ailesi -el-Sayyadîler- Irak'ta daha önce kazanılmış önemli bir konuma sahip olmasalardı, bu durum söz konusu olmazdı. Bu saygınlık, Ebû'l-Hüdâ'ya daha sonra 1291/1874 yılında Halep'in genel nakibi olma görevini ve 1292/1875 yılında Suriye, Bağdat, Basra ve Diyarbakır'ın nakiplerinin gözetimini üstlenme yetkisini kazandırdı.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Ebû'l-Hüdâ'nın yetiştirilmesi, saygın bir atmosfer içinde gerçekleşmiş ve şerefli bir konumla öne çıkmıştır. Bu, öncelikle Hüseyinî soyundan ve ikinci olarak da tasavvuf ortamından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, tarihçiler tarafından belirtilen kişisel özellikleri de bu durumu desteklemektedir. Örneğin, Kıstakî el-Humsî (ö. 1360/1941) onu “güzel hatlı ve çekici bir kişi” olarak tanımlamış; “ağzı açık, tatlı sözlü, sabırlı ve akıllı” olduğunu, “kalpleri fethetme yeteneğine sahip” olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “görünümü hoş, nazik ve sevecen, sıkıntılara katlanabilen” biri olarak betimlemiştir.²⁵ Tarihçi el-Bitar'a göre, “ahlaklı, parlak bir güzellik sergilemektedir.”²⁶ Bu özelliklere sahip olan Ebû'l-Hüdâ için Edhem el-Cündî (ö. 1397/1977) şöyle demiştir: “O, sana saygı duymanı ve onu onurlandırmanı zorunlu kılar; hatta onun en amansız düşmanlarından biri olsan bile. Eğer bu olağanüstü adam bir dini lider olmasaydı, başarılı bir siyasi lider olurdu.”²⁷

Bu, Ebû'l-Hüdâ'nın çevresindekilerin gözündeki sosyal konumunun köklerini yansıtan en kesin özelliklerdir. Onun bıraktığı kişisel izler, özellikle edebi eserlerinde görülebilir.²⁸ Bu sosyal oluşumun sağlamlığını, en amansız düşmanlarından biri olan Velîdî'd-Dîn Yekn (ö. 1919) bile reddetmemiştir; o, “Ebû'l-Hüdâ'nın doğuştan iyi niyetli ve yücelik arayışında olan birisi olmasının inkâr edilemeyeceğini, bu yolda aklının gösterdiği şekilde ilerlediğini”²⁹ söylemiştir. Bu çalışmada, Ebû'l-Hüdâ'ya ilişkin bu olumlu değerlendirmeye karşı çıkan görüşlerin yeterince temellendirilmediği değerlendirilmektedir. Zira bu adamın yaşadığı dönem, Halep aileleri arasında ailevi çatışmaların alevlendiği bir dönemdi; bazılarının yıldızı sönmüş, bazılarının ise parlamasıyla sonuçlanmıştır. Ebû'l-Hüdâ'nın sosyal konumunu çarpıtanlar arasında, bazı eleştirmenlerin Halep bölgesinden olduğu görülmektedir ve bu çarpıtma, onun Türk ve Arap toplumlarından elde ettiği büyük ayrıcalık nedeniyle beslenen bir kıskançlık kaynaklıdır.³⁰

Diğer yandan, Ebû'l-Hüdâ'nın ilmi yönü, onun daha çok tasavvufî bir ortamda yetiştiğini ortaya koymaktadır; zira babası bir âlim değil, 30 yaşından sonra okumayı ve yazmayı

²⁵ Kıstakî el-Humsî, *Udebâü Haleb Zevû'l-Eseri fî'l-Karnî't-Tâsi* 'Aşer (Haleb: Matbaatu'l-Mârûniyye, 1925), 105.

²⁶ Bîtar, *Hilye*, 72.

²⁷ Edhem el-Cündî, *A'lâmu'l-Edebi ve'l-Fenni* (Şam: Matbaatu Mecelleti Savti Sûriyâ, 1954), 1/311.

²⁸ Ebû'l-Hüdâ, *Dîvânü'd-Dürri'l-Muntazam*, 28-29, 109-110, 256.

²⁹ Veliyyü'd-Dîn Yekn, *el-Ma'lûmu ve'l-Mechûl* (Mısır: Matbaatu'ş-Şa'b, 1327/1909), 1/91.

³⁰ Muhammed Harb, *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî Âhiru's-Salâtîni'l-Osmâniyyîni'l-Kibâr* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1990), 190.

öğrenen bir okur-yazar olarak tanımlanmaktadır.³¹ Ancak bu durum, onun bilgi yolunda ilerlemesine engel olmamıştır. Ebû'l-Hüdâ, kendi memleketinden olan iki öğretmenden ders almıştır: Mahmûd b. Hac Tahâ el-Ma'arî ve Hasan el-Fetûhî el-Cündî. İlkinden okuma ve yazmayı öğrenmiş, altı yaşında Kur'an'ı hatmetmiş ve bir yıl sonra yedi farklı kıraati öğrenmiştir. Ma'arî'den nahiv ve Şafîî fikhı okumuş, diğer öğretmeni Cündî ile fikhî çalışmalarına devam etmiştir. Ebû'l-Hüdâ, daha sonra Haneî fikhını ve hadis kitaplarını okumaya yönelmiş, binlerce hadis ezberlemiştir. Görünüşe göre, ilim talebi için Hama, Halep ve İdlîb arasında seyahat etmiştir;³² ancak en önemli yolculuğu, hocası Ravvas ile buluşmak için Bağdat'a olmuştur. Şer'î ilimlerde, tefsir, hadis, fikh ve kelam gibi konularda önemli metinlere hâkim olduğu belirtilmektedir. Kaynaklar, onun İbn Malîk'in (ö. 672 /1274) ve Ramlî'nin (ö. 844/1440) el-Elfiyye'sini ezberlediğini, şiir ezberinin ise yüz bini geçtiğini aktarmaktadır.³³ Bilgisi, sadece şer'î ilimlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda nesep bilgisi, Arap dili, edebiyat, mantık, münakaşa, felsefe, tasavvuf ve tarih konularında da geniş bir bilgiye sahip olmuştur.³⁴ Bu nedenle, Hayrûddin el-Zerkilî (ö. 1396/1976) onun hakkında “dönemindeki en ünlü din âlimlerinden ve en zeki insanlardan biri” demektedir.³⁵ Hadisçi Abdül-Hayy el-Kettânî (ö. 1382/1962) onu “İstanbul'daki en ünlü Arap âlimi” olarak nitelendirmiş³⁶ ve Arapçadaki derin bilgisi nedeniyle “büyük deniz” unvanını vermiştir.³⁷ Muhammed Tevfik el-Bikrî (ö. 1351/1932) ise Ebû'l-Hüdâ'yı ilmi, hikmeti, zekâsı ve ahlakî açısından geçmişteki tanınmış isimlerle kıyaslayarak büyük bir hayranlıkla anmıştır.³⁸

Belki de bize ulaşan en önemli eserleri, şiir divanları ve özellikle Sultan Abdülhamit için kaleme aldığı *Dav'u's-Şems fî Kavlihî Buniya'l-İslâmü 'alâ Hams* adlı kitabıdır. Ayrıca, tarih, nesep bilgisi, hikmet, tasavvuf, tefsir ve edebiyat gibi çeşitli konularda 250'den fazla eser bırakmıştır.³⁹ Edebi eserleri arasında en büyük olanı ise *Dîvân-ı Dür el-Müntezam, Dîvânü't-Tibyân el-Câmi' beyne'l-Hikmeti ve'l-Beyân'dır*.

³¹ Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 13/15.

³² Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 9.

³³ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Dav'u's-Şems fî Kavlihî Buniya'l-İslâmü 'alâ Hams*, thk. Muhammed Selîm el-Humâmî (Şam: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1394/1974) 1/24.

³⁴ Muhammed Darnîka, *Mu'cemu A'lâmi Şu'arâi'l-Medîhi'n-Nebevî* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2003), 343; Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 9.

³⁵ Zerkilî, *el-A'lâm*, 6/94.

³⁶ Muhammed Abdül-Hayy el-Kittânî, *Fehresu'l-Fehâris*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982), 1/163.

³⁷ Zekî Muhammed Mücâhid, *el-A'lâmu's-Şarkîyye fî'l-Mi'eti'r-Râbi'a'l-Hicriyye* (Mısır: Matbaatu Hicâzî, 1955), 3/118.

³⁸ Muhammed Tevfik el-Bekrî, *Sahâricu'l-Lü'lü'*, thk. Ahmed eş-Şenkîfî - Ebû Bekr Muhammed Lutfî el-Misrî (Mısır: Matbaatu'l-Hilâl, 1906), 40-41.

³⁹ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Hulâsatu'l-Beyân fî Hukmi Nev'i'l-İnsân* (İstanbul: Matbaatu Kelimetü'l-Hakk, 1908), 22.

Burada Ebû'l-Hüdâ'nın ilmi şahsiyeti ve çalışmaları etrafında tartışılan bir konuya değinmek gerekir. Bazı görüşler, Ebû'l-Hüdâ'nın eserlerinin, yakın arkadaşları tarafından oluşturulduğunu öne sürmektedir. Bu görüşü savunanlardan biri, Muhammed Kürd Ali⁴⁰ (ö. 1372 /1953) olup, Zerkilî de Ebû'l-Hüdâ'yı tanıtırken benzer bir görüşü aktarmıştır.⁴¹ Ancak, Ebû'l-Hüdâ'nın döneminden günümüze kadar bu iddiayı destekleyen herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Araştırmacılar, bu görüşü destekleyen bir delil bulamadıkları gibi aksine, bu iddianın yanlışlığını destekleyen kanıtlar ortaya çıkmıştır. Muhammed Kürd Ali; Ebû'l-Hüdâ'nın, Halep'ten Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a geçmesine rağmen, hem hayatın zevkleri ve hem de halifenin yanındaki yüksek konumunun onu ilk dönemindeki tutumundan alıkoymadığını belirtmiştir.⁴²

Bu durum, Ebû'l-Hüdâ gibi bir tasavvufî şahsiyet için şaşırtıcı değildir. İstanbul'a yerleştiği dönemi tanımlarken şöyle demiştir:

Ben, Allah'a şükürler olsun, yeme, içme sevgisiyle sınırlı kalmadım, ne arzuladım ne de bir şey istemedim. Vatanımdaki yaşam tarzımı sürdürdüm. Uyku ve dinlenme için yumuşak bir zemin ve güzel bir örtü arayışında olmadım. Yıllar boyunca evimden, ne pazara, ne parka, ne de eğlence yerlerine çıkmadım. Gözlerimin bahçesi kitaplarım oldu. Okudum ve yazdım, eserler verdim, şiirler düzenledim ve sayfaları nesirle süsledim.⁴³

Bu nedenle, onun kaleminin üretkenliği ve edebi seviyesinin yüksekliği şaşılacak bir durum değildir. Zekâsı ve geniş perspektifi sayesinde “dil alanında yetkinleşmiş ve yazı ile tertip etme konularında öne çıkmıştır.”⁴⁴ Böyle bir yeteneğe sahip birinin, başkalarına şiir veya eserlerini atfetmesi beklenemez. Ebû'l-Hüdâ'nın şiirleri, derin bir tasavvufî karakter taşıdığı için taklit edilmesi veya başkaları tarafından benimsenmesi zor olan özellikler göstermektedir; bu görüş, Edhem el-Cündî tarafından da ifade edilmiştir.

el-Cündî'nin görüşünün doğruluğunu destekleyen en önemli neden, Ebû'l-Hüdâ'yı tanıtanların çoğunun -belki de hepsinin- onun bilgi ve erdemini kabul etmesidir.⁴⁵ Bu kabul, karşıtları ve ona düşmanlık edenler arasında bile geçerlidir. Örneğin, Muhammed Kürd Ali, Ebû'l-Hüdâ ile bir araya gelen herkesin “güzel konuşması ve geniş bilgisi” tarafından etkilendiğini belirtmektedir.⁴⁶ Veliyyü'd-Dîn Yeken (ö. 1339/1921) ise Ebû'l-Hüdâ'nın “her zorluğu aydınlatacak bir zekâyâ sahip olduğunu, onun meclisinden bıkkınlık duyulmadığını

⁴⁰ Muhammed Kürd Alî, *el-Müzekkerât* (Şam: Matbaatu't-Terakkî, 1948), 1/245.

⁴¹ Zerkelî, *el-A'lâm*, 6/94.

⁴² Kürd Alî, *Müzekkerât*, 1/245.

⁴³ Ebû'l-Hüdâ, *el-Furkân*, 96.

⁴⁴ el-Cündî, *A'lâm*, 1/311.

⁴⁵ Abdu'l-Hafız el-Fâsî, *el-Mudhhişu'l-Mutrib*, thk. Abdu'l-Mecîd Hıyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 242.

⁴⁶ Kürd Alî, *Müzekkerât*, 1/245.

ve yüksek hedeflere ulaşma arzusu taşıdığını” ifade etmiştir.⁴⁷ Başka bir kişi, Ebû'l-Hüdâ'nın “zekâsı, kurnazlığı, terbiye ve varlığı konusunda bir şüphe olmadığına” dikkat çekmiştir.⁴⁸ Tarihçi et-Tabbâh (ö. 1371/1951) ise, ona karşı sert bir tutum sergilemesine rağmen, “aşırı zekâsını, geniş perspektifini ve büyük erdemini” inkâr edememiştir.⁴⁹

Tüm bu söylediklerimizden sonra, Ebû'l-Hüdâ'yı eleştiren ve cehaletle suçlayan bazı görüşlerin, sağlam ve güçlü delillere dayanmadığı için, Halep toplumunun bazı bireylerinin onun devlet içindeki yüksek konumuna ve Sultan II. Abdülhamit ile olan ilişkisine duydukları kıskançlıktan kaynaklanan söylentiler olabileceği söylenebilir. Bu ilişki, Ebû'l-Hüdâ'nın Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu büyük ayrıcalıklarla birlikte değerlendirildiğinde, sosyal kökenlerini çarpıtma girişimlerinin dayanaktan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Ebû'l-Hüdâ, Sultan'ın yanında çeyrek yüzyıldan fazla bir süre kalmıştır ve ikisi arasındaki sağlam ilişki, gelecek bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

2. Sultan II. Abdülhamit ile İlişkisi

2.1 İlişkinin Başlangıcı ve Gelişimi

Ebû'l-Hüdâ, Osmanlı Devleti'nin önemli bir şahsiyeti olarak kabul edilmektedir. Hayatının başında Halep eyaletinde nakibüleşrafların başkanlığı (nâkibü'l-nukâbâ) görevini üstlenmiş, 1292/1875 yılında Maarif Meclisi ve İdari Denetim Meclisi üyesi olmuştur.⁵⁰ Ayrıca 1289/1872 yılında İzmir'de mülazım rütbesini kazanmış ve 1292/1875 yılında çiftçiler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve tüccarların önde gelenleriyle aralarındaki ihtilafları gidermek amacıyla oluşturulan özel komisyonun başkanlığını yapmıştır. Bu dönemde İstanbul'a iki kez seyahat etmiştir.⁵¹

Ebû'l-Hüdâ'nın durumu, Sultan Abdülaziz döneminde böyleydi. Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı tahtına çıktığında, yani 1294/1876 yılında, iki adam arasındaki ilk bağlantı, padişahın Ebû'l-Hüdâ'ya harem-i şerif rütbesini verdiği ferman oldu. O sırada Ebû'l-Hüdâ, yirmi sekiz yaşını aşmamıştı. Aynı yıl, Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra Ebû'l-Hüdâ'nın İstanbul'a üçüncü ziyareti gerçekleşti. Bu ziyaret, onun nakibüleşrafların başkanlığından azledilmesiyle ilgili bir konuydu; ancak bu görevi bir kez daha geri kazandı. Resmî tercümeğe göre, Ebû'l-Hüdâ'yı padişaha tanıtan kişi Nafiz Paşa (1295 /1877) olarak belirtilse de,⁵² araştırmacı, Türk İslam Ansiklopedisi'nin belirttiği gibi, Ebû'l-Hüdâ'nın dostu Abdülkadir Kudsi'nin -Meclis-i Mebûsan üyesi, Trabzon'da adalet müfettişi, Halep belediye

⁴⁷ Yeken, *el-Ma'lûm*, 1/90.

⁴⁸ Muhammed Selîm el-Cündî, *Târîhu Ma'rati'n-Nu'mân*, thk. Ömer Kehâle (Şam: Menşûrâtü Vezâreti's-Sekâfe, 1963), 2/225.

⁴⁹ Muhammed Rağîb et-Tabbâh, *i'lamü'n-nübelâa bi-tarihi haleb'işçebâa*, thk. Muhammed Kemal (Halep: Dar al-kalem el-Arabi, 1983), 7/331.

⁵⁰ Ebû'l-Hüdâ, *et-Târîhu'l-Evhad*, 140.

⁵¹ Ebû'l-Hüdâ, *et-Târîhu'l-Evhad*, 141.

⁵² Ebû'l-Hüdâ, *et-Târîhu'l-Evhad*, 141.

başkanı ve müftüsünün oğlu- Ebû'l-Hüdâ'nın İstanbul'daki yerleşimini sağlamlaştıran ve Sultan Abdülhamit ile ilk buluşmasını kolaylaştıran kişi olduğunu öne sürmektedir.⁵³

İki adam arasındaki bu ilk buluşmanın oldukça samimi olduğu görülmektedir; zira padişah, Ebû'l-Hüdâ'dan İstanbul'daki kalış süresi boyunca haftada bir veya iki kez kendisine gelmesini istemiştir. Ebû'l-Hüdâ Halep'e döneceği zaman, Sultan, İstanbul'da kalmasını emretmiş ve onu "Darülhilafet Şeyhleri Başkanı" olarak atamıştır.⁵⁴

1294/1876 yılının sonlarında Ebû'l-Hüdâ'nın annesi vefat etti ve o, Halep'e döndü; burada dört ay boyunca kaldı. Bu süre zarfında, sultanın onu Halep'e sürgün ettiği yönünde dedikodular yayıldı. Ancak Sultan Abdülhamit, Ebû'l-Hüdâ'yı İstanbul'a geri çağırdı.⁵⁵ O, İstanbul'a onurla döndü ve bir daha asla vatanına dönmedi; ailesini de yanına alarak geldi. Sultan Abdülhamit ile gerçek bir bağlılık dönemi başladı ve Ebû'l-Hüdâ, hayatının geri kalanını İstanbul'da geçirdi. "Sultan nezdinde en güvenilir kişilerden biri haline geldi ve padişahın hâkimler ve müftüler tayininde en etkili söz sahibi oldu."⁵⁶ Sultan'ın yanında en önde gelen şahsiyetlerden biri haline geldi⁵⁷ ve ona büyük itibar kazandıran kişilerden biri oldu.⁵⁸ Otuz yıl boyunca sürekli olarak bilimsel ve idari pozisyonlarda terfi etti ve ardı ardına nişanlar aldı. Bu nişanlardan ilk öne çıkanlar şunlardır:

1. İstanbul Yüksek Rütbesi (1296/1879)
2. İkinci Mecidi Nişanı (1296/1879)
3. Anadolu Kazaskeri (1296/1879)
4. Birinci Mecidi Nişanı (1296/1879)
5. İkinci Osmanlı Nişanı (1298/1881)
6. Rumeli Kazaskeri (1302/1884)
7. Birinci Osmanlı Nişanı (1303/1885)
8. Altın ve Gümüş İhtisas Madalyası (1305/1887)
9. Süslemeli Osmanlı Nişanı (1306/1888)

⁵³ Şit Tufan Buzpınar, "es-Sayyâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 36/217; Zekî, *Şarkıyye*, 4/82; et-Tabbah, *tarih haleb*, 7/411.

⁵⁴ Ebû'l-Hüdâ, *et-Târîhu'l-Evhad*, 142.

⁵⁵ Ebû'l-Hüdâ, *et-Târîhu'l-Evhad*, 142; Husnî Paşa, *el-Kavlu'l-Fasl*, 45.

⁵⁶ Darnîka, *A'lâmi Şu'arâ*, 343.

⁵⁷ Muhammed İlhamî (ed.), *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî fî'z-Zâkireti'l-Arabiyye* (İstanbul: Dâru'l-Usûli'l-İlmiyye, 2019), 1/400.

⁵⁸ Mârî Dekrân Serkû, *Dimaşk fî Fetreti's-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî* (Şam: Menşûrâtul-Hay'eti'l-Âmmeti's-Sûriyyeti li'l-Kitâb, 2010), 29.

10. Altın Ehliyet Madalyası (1306/1888)

11. Süslemeli İftihar Nişanı (1313/1895)

Bunların yanı sıra, ilmi faaliyetlerde de aktifti; yazma ve eğitim alanlarında görev aldı. 1296/1879 yılında Sultan Abdülhamit'in huzurunda kelim ve hadis dersleri vermesi için görevlendirildi. 1300 H/1883 yılında Osmanlı Şehzadeleri için ders vermek üzere atanmıştı. 1304/1886 yılında ise bazı ilmi ve şer'i konuları incelemek üzere sarayda ilim komitesine başkanlık etti.⁵⁹

Ebû'l-Hüdâ'nın Yıldız Sarayı'nın yanında ikamet ettiğine dikkat çekmek gerekir; bu saray, Osmanlı Devleti'nin işlerinin yürütüldüğü bir yerdi. Sultan, ona saraya yakın bir ev tahsis etmişti.⁶⁰ Bu durumun, ikisi arasındaki sıkı ilişkiyi yansıtan bir işaret olma olasılığı yüksektir. Peki, bu bağları pekiştiren unsurlar nelerdir?

2.2 Ortak Unsurlar

Dikkat çeken bir nokta, bu iki kişi arasındaki yaş yakınlığıdır; her ikisi de 19. yüzyılın kırklarında doğmuştur. İkisi arasındaki ilk bağlardan biri, tasavvufi ruhsal eğilimdir. Abdülhamit'in tasavvufa saygı gösteren biri olduğu⁶¹ ve gençliğinde tasavvuf tarikatlarına katıldığı bilinmektedir. Ayşe Sultan, Abdülhamit ve Ebû'l-Hüdâ'nın aynı tarikatın mensupları olduğunu belirtmiştir.⁶² Muhtemelen, Ebû'l-Hüdâ'nın başka bir tarikatla bağlantısının olmadığını düşündüğümüzde, burada "Rıfâîlik" kastedilmektedir.

Abdülhamit, geniş topraklara yayılmış devletin her ayrıntısını takip etmeye özen gösteriyordu; sarayında devletin tüm işlerinin yürütüldüğü sarayın duvarları arasında bulunan kişiler hakkında da bilgi sahibiydi. "Her atanacak memurun özgeçmişini kendisi inceleyerek, eğer beğenmezse atamasını reddediyordu."⁶³ Ayrıca, "her şey hakkında soru sorar ve her kişinin karakterini titizlikle değerlendirirdi."⁶⁴ Bu nedenle, Ebû'l-Hüdâ'yı yakınlaştırmasının rastgele ya da boş bir çaba olmadığı, bu yakınlığın belirli sebeplere dayandığı anlaşılmaktadır. Abdülhamit, özel notlarında Ebû'l-Hüdâ için "Bütün Arap ülkelerinde saygı gören Halep'li" demiştir.⁶⁵

⁵⁹ Ebû'l-Hüdâ, *et-Târihu'l-Evhad*, 142-144.

⁶⁰ Buzpınar, "es-Sayyâdî", 36/217.

⁶¹ Harb, *Abdü'l-Hamîd*, 91.

⁶² Ayşe Sultan Osmanoglu, *Vâlidî es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî*, çev. Sâlih Sa'dâvî es-Sâlih (Amman: Dâru'l-Beşîr, 1991), 81.

⁶³ Arabacı, *Abdü'l-Hamîd es-Sânî*, 77.

⁶⁴ Arabacı, *Abdü'l-Hamîd es-Sânî*, 78.

⁶⁵ Muhammed harb, *Müzekkerât es-Sultân Abdü'l-Hamîd* (Şam: dar el-kalem, 1991), 148.

Bu iki özel adam arasındaki ortak düşünsel bağlara daha derinlemesine dalmadan önce, 19. yüzyılın ortalarında -özellikle Halep isyanından sonra- iki akımın ortaya çıktığını belirtmek gerekir:

- A. Reformcu akımın en belirgin hedeflerinden biri, Meclis-i Mebûsan (parlamento) ve anayasaya odaklanmak ve padişahın mutlak yönetimini sona erdirmektir; bu, merkezi olmayan bir yönetimle sağlanmaya çalışıldı.
- B. Bu görüşe karşı çıkan muhafazakâr akım, merkezi sistemi doğrudan yöneten padişaha bağlılık gösterir; bu da devlet birliğinin korunmasını sağlamak için önemlidir ve Osmanlı Devleti'nin temeli olan İslam düşüncesi çoğunluğu destekler.

Her akımın kendine özgü temsilcileri, savunucuları ve Halep ile İstanbul toplumunda ona bağlı aileleri bulunmaktadır. Her ekip, görüşlerini savunmak için farklı perspektiflere ve delillere sahiptir.⁶⁶ Bizim için önemli olan, Ebû'l-Hüdâ'nın *Dâi-i Reşad* adlı kitabında, genç yaşta yazdığı bu eserde ikinci akımın savunucusu olduğunu göstermesidir; zira Abdülhamit'i ve devletin Rus ordularına karşı kaybettiği durumdaki tutumunu savunmaktadır.⁶⁷

Osmanlı Devleti, adeta ölmekte olduğu ifade edilerek batı tarafından hasta adam olarak anılıyordu. Abdülhamit, devletin reformu için bakış açısını, Osmanlı vatandaşlarını ve Müslüman halkları bir çatı altında toplamak amacıyla içe dönük bir reform anlayışına yönlendirdi. Osmanlı hilafeti etrafında birleştiren bir İslami duygu ile gerçekleştirerek, dıştaki düşmanlarla yüzleşebilmeyi hedefliyordu.⁶⁸ Abdülhamit sık sık, "İslam, bizi güçlü kılan tek güçtür" diyordu.⁶⁹ Bu bakış açısı, Ebû'l-Hüdâ ile Abdülhamit arasında ortak unsurlara eklenmektedir; zira Ebû'l-Hüdâ da aynı reform anlayışına inanıyordu ve bunu şu şekilde dile getiriyordu:

كفى عصيئة الإسلام فينا وهذا العهد عن قبل وقال⁷⁰
Bize İslam'ın milli kimliği yeter.

Ve padişahın biatı, her türlü laf kalabalığının ötesindedir.

Ebû'l-Hüdâ, İslam'da ve buna bağlı olarak Müslümanların, halifeleri Abdülhamit'e verdikleri biatte, İslam ve Osmanlı halklarının geniş topraklarında gerçekleşen ortak bir payda olduğunu görmektedir. Bu, her Müslümanın ahiret günü hesaba çekileceği ve yerine getirmekle sorumlu olduğu bir durumdur.

⁶⁶ Betrus Ebû Minne, "eş -Şeyh Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî ve's-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî", *el-İctihâd* 2/5 (1989), 66.

⁶⁷ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Dâ'ir-Raşad li-Sebil'l-İttihâd ve'l-İnkıyâd*, 16, 20-22.

⁶⁸ Harb, *Abdül-Hamîd*, 169; İhsan Süreyya Sırma, *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî ve Siyasetu'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, 34.

⁶⁹ Harb, *Müzekkerât*, 31.

⁷⁰ Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Divânü't-Tibyân el-Câmi' beyne'l-Hikmeti ve'l-Beyân* (Mısır: Matbaatu'l-'Umûmiyye, 1315/1897), 77.

تؤدّيه القلوب حقوق عهدٍ موكّدة العهد على التّوالي
ويُسأل كلّ ذي دينٍ عليها إذا عُرضَ البريّة للسؤال⁷¹

Kalpler, sultana biat ahdinin gereklerini yerine getirir

Ve bu ahitleri daima ve ebediyen teyit eder.

Ve bu ahitlerden, din sahibi olan herkes mesul tutulacaktır

O gün ki insanlar, Allah'ın huzurunda hesap vermek için kıyam edeceklerdir.

Bu söz, Ebû'l-Hüdâ'nın padişaha olan bağlılığını ve onun savunmasını tamamen dini bir temele dayandırdığını açıklayabilir. O, Müslüman padişahın emirlerine riayet etmenin dini bir görev olduğunu düşünmektedir; zira onunla yapılan antlaşmanın ihlali ki o; “Peygamberin halifesi, Allah'ın Müslümanlar üzerinde yetki verdiği imam”⁷² olarak tanımlanandır. Bu ihlal en büyük ihanet olarak görülmektedir. Başka bir yerde, Abdülhamit'in durumunu tanımlarken Müslümanların, onun etrafında birleşmesini dini bir bağ ile ifade eder:

أعطى الخلافةَ حَقَّها بديانةٍ وصيانةٍ يُعدّت عن الآثام
أحيا قلوبَ المسلمين جميعهم فكأثمّ كلّ أوّلٍ أرحام⁷³

Dinle ki verdi hakkını o hilafetin,

Muhafazasını ma'siyetten beraet ile.

Öyle ki etti ihya kalb- i Müslüman'ın,

Oldu adeta cümlesi en yakın bir akraba gibi.

Belki de bu iki adamın inandığı reform yolunun güçlü bir bakış açısı, aralarındaki ortak unsurlara eklenmektedir. Bu durum, Abdülhamit'in bu fikri gerçeğe dönüştürmek için harekete geçmesine neden oldu. İslami camiasi projesini kurdu ve Ebû'l-Hüdâ'yı merkezi komitenin başkanlığına atadı. Kendisi de bu projeye nezaret etti ve Ebû'l-Hüdâ'yı, Müslümanlar arasında dini duyguyu canlandırmayı ve Türk Müslüman halifesi Abdülhamit etrafında birleştirmeyi hedefleyen İslami camiasi hareketinin “ilk danışmanı” yaptı.⁷⁴

İki kişi arasındaki ortak unsurlara ek olarak, Abdülhamit'in Avrupa'daki uyanışta özüne odaklandığı, görünüşe değil; bu özün ise bilgi ve akıl olduğu belirtilebilir.⁷⁵ Bu bakış açısı, Ebû'l-Hüdâ'nın şiirinde, siyasal lafa dalanları eleştirirken, kendisini ciddi çalışma, doğru bilgi edinme ve milletlerin uyanışlarına yönelme konusunda sorgulamayanlar için şöyle ifade edilir:

⁷¹ Ebû'l-Hüdâ, *Dîvânu't-Tibyân*, 77.

⁷² Muhammed Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî, *Savtül hazar ve Zikül azar* (Mısır: Matbaatu'l-temeddün, 1903), 26, 30-31.

⁷³ Ebû'l-Hüdâ, *Dîvânu't-Tibyân*, 93.

⁷⁴ Harb, *Abdü'l-Hamîd*, 190.

⁷⁵ Harb, *Müzekkerât*, 164.

آرَأَوْهُمْ حَطًّا وَكُلَّ زَعْمِهِمْ غَلَطٌ وَبُرَّ طَرِيقُهُمْ أَوْحَالٌ
 طَرَحُوا الصَّنَاعَةَ وَهِيَ دِينًا تُبْتَعَى فَالْكُلُّ جِلْسٌ مُزَاجِهِ بَطَالٌ
 لَا الْعِلْمُ بِالْظَنِّ اسْتَفْرَزَ بَعْزُهُمْ وَبِهِمْ تَلَاؤٌ مِنْ سَنَاهُ كَمَالٌ
 وَكَذَا الصَّنَاعَةُ لَمْ تُؤَيَّدْ وَهَمُّهُمْ كِي يَسْتَرْ الْعَيْبَ الْقَبِيحَ الْمَالُ
 حَلَطُوا السِّيَاسَةَ بِالْفَسَادِ لِحِيلِهِمْ فَتَبَايَنَ الْأَفْعَالُ وَالْأَقْوَالُ⁷⁶

Batıldır bütün fikir ve ilimleri,
 Halbuki bataklıklarla doludur cerbeze-i galat yolları.
 Sanayiye, dinin özünde olmasına ve teşvik etmesine rağmen terk ettiler
 Tembelliğe gömüldüler, her biri rehavet içinde rahatına düşkün
 İlimde derinleşip ona yönelmediler,
 Gayretleri ilmin nuruyla ve incileriyle aydınlanmadı
 Aynı şekilde, heveslerine ulaşmak ve kusurlarını para ile örtmek için
 Sanayiye de ilgi göstermediler
 Öyle bir cehalet ki iltibas ettiler birbirine tahrib ve siyaseti
 Bu yüzden sözleri eylemlerinden farklılaştı.

Bu tanımını, gerçek durumu anlatırken, aynı zamanda doğru bilgi ve modern sanayi yolunu seçmeleri için gizli bir teşvik barındırmaktadır. Abdülhamit de bu teşviki desteklemekten geri durmazdı. Zira o, “Her kim ki bana zerre kadar bir ilimle gelse, ben de ona sel kadar bir ilgi gösteririm”⁷⁷ demiştir.

İki şahsiyet arasındaki ortak unsurların geçerliliğini destekleyen bir diğer husus, Ebû'l-Hüdâ'nın İstanbul'da tanık olduğu ilmi yarımardan duyduğu rahatsızlığı titizlikle ifade ettiği sözleridir:

قَوْمٌ تَعَالَوْا بِسُوءِ الْخُلُقِ وَالْأَدَبِ وَفَتْنَةٍ صَدَّرَتْهُمْ هِمَّةُ الدَّهْبِ
 تَفَلَسَفُوا بِعَقُولٍ كُلِّهَا غَلَطٌ بَحْثٌ سَقِيمٌ وَقَاسُوا الرَّأْسَ بِالذَّنْبِ⁷⁸

Ahlaksızlıkları ve edepsizlikleriyle övünen bir topluluğa ne kadar da şaşılması
 Herhangi bir önceliğe hakları yokken, altın gücünün onları öne çıkarıp yükselttiği gençlere ne kadar da şaşılması
 Felsefe yapıyorlar, ancak akılları tamamen hatalı.
 Akılları hasta ve sakat, öyle ki başı kuyrukla ölçüyorlar. Ne tuhaf.

Bu ifadeler, ahlaki yoksunluk sergileyen bir grup insanın yarım ve hatalı bilgi ve fikirle dolu olduğunu ve bu durumun hatalı muvazeneler ve temelsiz kavramlar ürettiğini tasvir ediyor. Abdülhamit, onların ilimle ilgilendiğini inkâr etmemiştir; ancak, bu hatalara yol açan hatalı eğitim metodunu eleştirmiştir. Bu tanım, Abdülhamit'in günlüğünde; “İlim

⁷⁶ Ebû'l-Hüdâ, *Dîvânu't-Tibyân*, 190.

⁷⁷ Harb, *Müzekkerât*, 164.

⁷⁸ Ebû'l-Hüdâ, *Dîvânu't-Tibyân*, 20.

tahsil etmiş bir alimden asla korkmadım. Lakin yazılmış bazı kitaplara bakınca esas kaçılması gereken de kendini alim sanan zır cahillerdir”⁷⁹ sözüyle neredeyse örtüşmektedir.

Önceki ifadelerden de, Ebû'l-Hüdâ ile Sultan II. Abdulhamid arasında birçok ortak unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da iki şahsiyet arasındaki bağı güçlendiren önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bilgiler Ebû'l-Hüdâ'nın Abdülhamit nezdindeki itibarını açıklamakta ve her iki şahsiyetin fikri penceresinin ortak olduğunun geçerliliğini yansıtmaktadır. Zira bilim, modern sanayi, birlik, dine ve devlete sadakat mefhumları bir araya geldiğinde milletin gerçek bir yükselişi ve dış tehditlere karşı tetikte olma sonucunu tabii olarak doğurur.

Ayrıca, Ebû'l-Hüdâ'yı “cehalet içinde bir sufi”⁸⁰ olarak nitelendirenlerin nesnel olmadıkları söylenebilir. Bu iddialar, Abdülhamit'in aklını hedef alırken Ebû'l-Hüdâ'ya da bir büyücü, falcı, yılanlı iftirasını kapsamaktadır.⁸¹ Bu durumu destekleyen, bu iddiaları ortaya atanların Abdülhamit ile doğrudan bir düşmanlık içinde olduklarıdır. Böylece, Ebû'l-Hüdâ'nın dünyevi şeylere olan ilgisini eleştirenlerin,⁸² Abdülhamit'in Ebû'l-Hüdâ hakkında yanıtını verdiği görülmektedir:

Bu hainlerin, şeyhime hasetle bakmalarına şaşırıyorum; onlardan hiçbiri onun hizmetkârı dahi olmayı hak etmeyen kimselerdir. Ebû'l-Hüdâ, benden bir şey istediğinde bu özgüvenli ve ehemmiyetli bir mesele olur, sıradan bir talepte bulunup, diğerlerinin tartışabileceği konulara inmeye tenezzül etmez. O, şerefiyle gurur duyulacak şeyler ister; o bir reis, diğerleri ise serserilerdir.⁸³

Ebû'l-Hüdâ, hayatının sonlarına doğru hastalanana kadar Abdülhamit ile olan bu konumunu korudu. Düşmanları ve hasetçiler, onun Osmanlı ülkesini terk etmeye ve başka bir yere sığınmaya karar verdiğiine dair bir iftirada bulundular. Bunun üzerine kendisi; “Korkak olan hain olandır” başlığıyla resmî gazetelerde bir makale yazarak, Osmanlı devletine olan desteğini ve Abdülhamit'in yanında durma niyetini ilan etti. Bu iftira hususunda her türlü sorgulama veya incelemeye hazır olduğunu belirtti. Kısa bir süreliğine oğlu Hasan Halid ile birlikte gözaltına alındı. Ancak kendilerine yöneltilen suçlamalardan kesin bir şekilde aklandıklarında serbest bırakıldılar.⁸⁴

Abdülhamit'e karşı muhalefet edenlerin, padişahın özel arşivlerine ve belgelerine ulaştıklarında, Ebû'l-Hüdâ hakkında düşündükleri suçlamaların tersine delillerle karşılaştıkları ortaya çıktı. İçlerinden bazı dosyalarda, padişahın Allah'ın gazabından nasıl korktuğunu ve bazı haksızlıkların ortadan kaldırılması konusunda uyarıldığını gösteren

⁷⁹ Harb, *Müzekkerât*, 164.

⁸⁰ Kürd Alî, *Müzekkerât*, 1/242-244.

⁸¹ Yeken, *el-Ma'lûm*, 1/91-92.

⁸² Tabbah, *tarih haleb*, 7/330.

⁸³ Yeken, *el-Ma'lûm*, 93.

⁸⁴ Cündî, *A'lâm*, 1/312.

belgeler bulundu.⁸⁵ Böylece, Ebû'l-Hüdâ'nın padişaha karşı sadık, samimi ve güvenilir olduğu anlaşılmakta ve bu tutumunun otuz yıl boyunca devam ettiği aynı zamanda bu süre zarfında yalnızca milletin, devletin ve vatandaşlarının faydasına olan konularla ilgili olarak Abdülhamit ile iletişim kurduğu görülmektedir.⁸⁶

Yeni Osmanlı anayasası ilan edildikten ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra Ebû'l-Hüdâ hastalandı. İstanbul'u terk ettikten sonra Büyüka'da'ya gitmesiyle hastalığı daha da şiddetlendi. Ve kısa bir süre sonra 1327/1909 yılında vefat etti.

Sonuç

Bu araştırmada ortaya çıkan her şeyi göz önünde bulundurursak, Ebû'l-Hüdâ'nın Hz. Peygamber'in ailesine mensup, soylu bir sosyal kökene sahip, geniş bilgi ve çeşitli ilimlere dair derin bir anlayışa sahip bir sufi olduğu anlaşılmaktadır. Çağının büyükleri, hatta rakipleri bile, onun ilerlemesi, sayısız erdemi ve derin kavrayışı konusunda müspet bir tanıklık etmekten kendini alıkoyamamıştır. Karşıt görüşte olanların sözleri, ya 19. yüzyıl ortalarındaki toplum tabakaları arasında infilak eden kıskançlığın bir sonucudur ya da Abdülhamit'e olan düşmanlıklarından kaynaklanmaktadır. Bu kişiler, bu nefretleri sebebiyle elbette Abdülhamit'in danışmanı ve onun çok sevdiği Ebû'l-Hüdâ'ya karşı düşmanlık okları fırlatacaklardır.

İkinci bölümde, Ebû'l-Hüdâ ile Abdülhamit arasında bağ kuran unsurlar daha yakından ele alınmıştır. Bu unsurları araştırmamızda ayrıntılı bir biçimde incelediğimiz göz önünde bulundurularak sonuç itibariyle şunlar ortaya çıkmıştır. İki şahsiyetin birbirine; yaş açısından yakınlık, tasavvufî mensubiyet, negatif milliyetçilik ve ırkçı fanatizmi reddetmeleri, Osmanlı ile İslam halklarının tek bir bayrak altında birleştirilmesi gerekliliğine inanmak, ilmi yarım ve hatalı tahsil edenlerden duyulan rahatsızlık, bilim ve modern sanayinin teşvik edilmesi yoluyla kalkınma için gerekli adımların atılması ve Avrupa uyanışının görünüşteki sebeplerine değil, özüne odaklanmak başlıkları ile yakınlıkları ortaya konmuştur. Ebû'l-Hüdâ, hayatının sonuna kadar Osmanlı devletine ve padişahına sadık kalmıştır.

Araştırmanın önerileri arasında, Ebû'l-Hüdâ'nın yaşadığı dönemin önemli şahsiyetlerini daha derinlemesine incelemek ve onların eserlerine bir miktar ilgi göstermek yer almaktadır. Özellikle, edebiyat mirası, yalnızca taşıdığı estetik güzelliklerle değil, aynı zamanda yazarın yaşadığı dönemi de belgeleyen bir tarihi belge niteliği taşımaktadır.

⁸⁵ İbrâhîm Muhammed er-Râvî, *Bulûğu'l-Ereb fî Tercemeti's-Seyyidi's-Seyh Receb* (Beyrut: Matbaatu Cerîdeti'l-İkbâl, 1912), 88.

⁸⁶ Harb, *Abdü'l-Hamîd*, 190.

Kaynakça | References

- Arabacı, Seyfullah. *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî Meşârî'uhu'l-İslâhiyye ve İncezâtuhu'l-Hadâriyye*. çev. Abîr Süleymân. Kahire: Dâru'n-Nîl, 2011.
- Beyyûmî, Zekerîyyâ Süleymân. *Kırâe Cedîde fî Târîhi'l-'Osmâniyyîn*. Cidde: Âlemu'l-Ma'rife, 1991.
- Buzpınar, Şit Tufan. "es-Sayyâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/216-218. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Darnîka, Muhammed Ahmed. *Mu'cemu A'lâmi Şu'arâi'l-Medîhi'n-Nebevî*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2003.
- Ebû Minne, Betrus. "eş -Şeyh Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî ve's-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî". *el-İctihâd* 2/5 (1989), 59-88.
- Ânî, Abdu'l-Mun'im. *Kâmûsu'l-Âşîkîn*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1302/1884.
- Umerî, Ahmed 'İzzet Paşa el-Mûsilî. *el-'Ukûdu'l-Cevheriyye fî Medâ'ihî'l-Hadrati'r-Rifâ'iyye*. Mısır: Matbaatu Muhammed Efendi Mustafa, 1306/1888.
- Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Sahâricu'l-Lü'lü'*. thk. Ahmed eş-Şenkîti - Ebû Bekr Muhammed Lutfî el-Mısırî. Mısır: Matbaatu'l-Hilâl, 1906.
- Bîtâr, Abdulrezzak. *Hilyetu'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlisî 'Aşer*. thk. Muhammed Behcetü'l-Bîtâr. Şam: Matbû'âtu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 2. Baskı, 1993.
- Cündî, Edhem. *A'lâmu'l-Edebi ve'l-Fenni*. 1 Cilt. Şam: Matbaatu Mecelleti Savti Sûriyâ, 1954.
- Cündî, Muhammed Selîm. *Târîhu Ma'rati'n-Nu'mân*. thk. Ömer Kehâle. 2 Cilt. Şam: Menşûrâtu Vezâreti's-Sekâfe, 1963.
- Fârûsî, 'İzzü'd-Dîn Ahmed el-Vâsitî. *en-Nefhatu'l-Miskiyye fî's-Sülâleti'r-Rifâ'iyyeti'z-Zekiyye*. İstanbul: Matbaatu Muhammed Es'ad Numru, 1301/1883.
- Fâsî, Abdu'l-Hafîz. *el-Mudhhişu'l-Mutrib*. thk. Abdu'l-Mecîd Hıyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Gazzî, Kâmil. *Nehru'z-Zehab fî Târîhi Haleb*. 3 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 1419/1999.
- Hakîm, Yûsuf. *Sûriyâ ve'l-'Ahdü'l-'Osmânî*. Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 4. Baskı, 1991.
- Humsî, Kistakî. *Udebâü Haleb Zevû'l-Eseri fî'l-Karnî't-Tâsî' 'Aşer*. Haleb: Matbaatu'l-Mârûniyye, 1925.
- Kittânî, Muhammed Abdu'l-Hayy. *Fehresu'l-Fehâris*. thk. İhsân Abbas. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1982.
- Kudsî, Abdu'l-Kâdir Takiyyu'd-Dîn. *el-Kevkebu'l-Munîr fî Tercemeti'l-Üstâz Ebî'l-Hüdâ's-Şehir*. b.y. ts. y.y.
- Râvî, İbrâhîm Muhammed. *Bulûğu'l-Ereb fî Tercemeti's-Seyyidi's-Şeyh Receb*. Beyrut: Matbaatu Cerîdeti'l-İkbâl, 1912.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Dâ'r-Raşâd li-Sebîli'l-İttihâd ve'l-İnkıyâd*. ts. y.y.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Dav'u's-Şems fî Kavlihî Buniya'l-İslâmü 'alâ Hams*. thk. Muhammed Selîm el-Humâmî. Şam: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1394/1974.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Dîvânü'd-Dürri'l-Muntazam Muhtasar Brâhîni'l-Hikem*. Mısır: y.y. 1326/1908.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Dîvânü't-Tibyân el-Câmî' beyne'l-Hikmeti ve'l-Beyân*. Mısır:

- Matbaatu'l-'Umûmiyye, 1315/1897.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *el-Furkânû'd-Dâmiğu bi'l-Hakkı Ebâtîle Ehli'l-Buhtân*. Mısır: Matbaatu'l-Hilâl, 1324/1906.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *et-Târîhu'l-Evhad*. Mısır: Matbaatu'l-Mahruse, ts.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Hulâsatu'l-Beyân fi Hukmi Nev'i'l-İnsân*. İstanbul: Matbaatu Kelimetü'l-Hakk, 1908.
- Sayyâdî, Muhammed Ebû'l-Hüdâ. *Savtül hazar ve Zikül azar*. Mısır: Matbaatu'l-temeddün, 1903.
- Tabbah, Muhammed Rağib. *i'lamü'n-nübelâa bi-tarihi haleb'işehbâa*. thk. Muhammed Kemal. 7 Cilt. Haleb: Dar al-kalem el-Arabi, 1983.
- Temîmî, Abdu'l-Celîl (ed.). *Mu'temeru'l-Hayâtî'l-İctimâ'îyye fi'l-Vilâyâtî'l-Arabiyyeti fi'l-'Ahdî'l-'Osmânî*. Tûnis: Merkezu'd-Dirâsâtî ve'l-Buhûsî'l-'Osmâniyyeti ve'l-Mûriskiyyeti ve't-Tavsîk ve'l-Ma'lûmât, 1988.
- Tuverânî, Hasan Husnî Paşa. *el-Kavlu'l-Fasl*. Mısır: Matbaatu'l-'Umûmiyye, 1895.
- Zerkelî, Hayru'd-Dîn. *el-A'lâm*. 1,4,7,6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 15. Baskı, 2002.
- Harb, Muhammed. *el-'Osmâniyyûn fi't-Târîh ve'l-Hadâre*. Kahire: el-Merkezu'l-Mısırî li'd-Dirâsâtî'l-'Osmâniyyeti ve Buhûsî'l-'Âlemi't-Türkî, 1994.
- Harb, Muhammed. *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî Âhiru's-Salâtîni'l-'Osmâniyyîni'l-Kibâr*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Harb, Muhammed. *Müzekkerât es-Sultân Abdü'l-Hamîd*. Şam: dar el-kalem, 1991.
- Hasenîn, İbrâhîm. *Selâtînu'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. İskenderiyye: Dâru't-Ta'lîmî'l-Câmi'î, 2014.
- İlhâmî, Muhammed (ed.). *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî fi'z-Zâkireti'l-Arabiyye*. 1 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Usûlî'l-İlmiyye, 2019.
- Gündüz, Ahmed Âk. *ed-Devletü'l-'Osmâniyyetü'l-Mechûle*. İstanbul: Matbaatu Mâs, 2008.
- Kürd Alî, Muhammed. *el-Müzekkerât*. Şam: Matbaatu't-Terakkî, 1948.
- Mücâhid, Zekî Muhammed. *el-A'lâmu's-Şarkîyye fi'l-Mi'eti'r-Râbî'a'l-Hicriyye*. Mısır: Matbaatu Hicâzî, 1955.
- Osmanoğlu, Ayşe Sultan. *Vâlidî es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî*. çev. Sâlih Sa'dâvî es-Sâlih. Amman: Dâru'l-Beşîr, 1991.
- Serkû, Mârî Dekrân. *Dimaşk fi Fetretî's-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî*. Şam: Menşûrâtü'l-Hay'eti'l-'Âmmeti's-Sûriyyeti li'l-Kitâb, 2010.
- Sırma, İhsan Süreyya. *es-Sultân Abdü'l-Hamîd es-Sânî ve Siyasetu'l-Câmiati'l-İslâmiyye*. çev. Kemâl Ahmed Hoca. b.y. ts. y.y.
- Yeken, Veliyyü'd-Dîn. *el-Ma'lûmu ve'l-Mechûl*. Mısır: Matbaatu's-Şa'b, 1909.